

تاریخ دریافت: .../.../...

تاریخ پذیرش: .../.../...

فصلنامه علوم و فنون نظامی
سال ...، شماره ...، زمستان ...
صص ...-...

شاخص‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر حوزه نظامی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر

حسین ولی‌وندزمانی^۱

غلامرضا طحانی^{۲*}

ابراهیم ایجایی^۳

چکیده

دریای خزر به واسطه موقعیت حساس در جغرافیای سیاسی و اقتصادی قدرت‌های بزرگ و کشورهای پیرامونی‌اش و همچنین وجود منابع انرژی فسیلی نفت و گاز، خطوط کشتی‌رانی، نقل و انتقال کالا و تجارت منطقه‌ای زمینه‌ساز تعارضات بین همسایگان خزر شده است. نگاهی گذرا به بسیاری از مشکلات امنیتی در نظام بین‌الملل موجود نشان می‌دهد بخش عمده‌ای از مسائل امنیتی؛ بیشتر از آن که ریشه‌های داخلی یا بین‌المللی داشته باشد، متأثر از معادلات و پویای‌های امنیتی سطح منطقه‌ای است. تحت چنین شرایطی جمهوری اسلامی ایران می‌بایست در صدد نقش‌آفرینی تعاملی و سازنده در حوزه دریای خزر باشد و در مواجهه با رقبای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای فعال‌تر عمل کند. نوع تحقیق کاربردی و رویکرد آن، آمیخته و روش توصیفی - تحلیلی و تحلیل محتوا می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق به تعداد ۹۰ نفر شامل نظامیان و غیرنظامیانی که دارای سابقه خدمت در مشاغل راهبردی با ملاحظه آشنایی به مسائل راهبردی در حوزه دریای خزر می‌باشند، تجزیه و تحلیل داده‌ها با روش‌های کمی و کیفی داده‌های کیفی (دسته‌بندی داده‌ها، پردازش و قضاوت) و داده‌های کمی با روش تحلیل توصیفی صورت پذیرفته و تحلیل استنباطی هم از داده‌های گردآوری شده با استفاده از آزمون (خی-۲) و با استفاده از نرم‌افزار (اس-پی-اس-اس) مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتیجه نهایی تحقیق این‌که وجود یک نیروی دریایی مقتدر برای ایجاد و حفظ امنیت در دریای خزر و همچنین میزان درک مسئولین ذیربط از روابط بین‌الملل از شاخصه‌های حوزه نظامی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر می‌باشند.

واژه‌های کلیدی:

محیط امنیتی، امنیت دریایی، دریای خزر، قدرت دریایی

۱- دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا

۲- دانشجوی دکتری مدیریت دفاعی دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا (نویسنده مسئول) Email: ch.staff@yahoo.com

۳- استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا

مقدمه

دریای خزر (کاسپین) به دلیل منابع هیدروکربنی و نزدیکی جغرافیایی با کشورهای صنعتی اروپایی و کشورهای رو به رشد آسیایی و همچنین مجاورت با گذرگاه بزرگ ترانزیت انرژی در جهان یعنی خلیج پارس، موقعیت حساسی در جغرافیای سیاسی و اقتصادی قدرت‌های بزرگ و کشورهای پیرامونی‌اش در قرن بیست و یکم به خود اختصاص داده است (قهرمان‌پور، ۱۳۹۸). این دریا در یک دهه اخیر به یکی از صحنه‌های مهم چالش و رقابت بین‌المللی تبدیل شده و به صورت یکی از مهم‌ترین مناطق استراتژیک جهان و کانون توجه کشورهای همسایه و قدرت‌های جهانی در آمده است و هیچ‌کدام از کشورهای همسایه نمی‌توانند نسبت به وضعیت و سرنوشت این دریا بی‌توجه باشند (خانی، ۱۳۹۱). اهمیت سطح منطقه‌ای در حالت کلی و پویای امنیت منطقه‌ای در حالت خاص، از زمان پایان جنگ سرد افزایش یافته است. نگاهی گذرا به بسیاری از مشکلات امنیتی در نظام بین‌الملل موجود نشان می‌دهد بخش عمده‌ای از مسائل امنیتی؛ بیشتر از آن‌که ریشه‌های داخلی یا بین‌المللی داشته باشد، متأثر از معادلات و پویای امنیت منطقه‌ای است. جدید و بدیع بودن ادبیات مطالعات منطقه‌ای امنیتی و ایده‌های مطرح شده در آن؛ می‌تواند به غنای علمی و تجربی امنیت ملی در جمهوری اسلامی ایران بیفزاید (قهرمان‌پور، ۱۳۹۸). تحت چنین شرایطی جمهوری اسلامی ایران می‌بایست در صدد نقش‌آفرینی تعاملی و سازنده در حوزه دریای خزر باشد و در مواجهه با رقبای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای فعال‌تر عمل کند.

پژوهشگر با مدنظر قرار دادن مسئله فوق، با توجه به کاربرد فراوان رویکرد پیش‌نگری در حوزه چالش‌های نظامی - امنیتی فراروی حوزه دریای خزر و مشاهده نشدن مطالعه‌ای که به ارائه الگوی جامع در این خصوص پرداخته باشد، تلاش می‌نماید با غور علمی در روش‌ها و مدل‌های رایج، با ارائه مدلی جامع، از تکثر و سردرگمی در این حوزه بکاهد. اهمیت این پژوهش، ایجاد زمینه‌ها و نگاه واقع‌بینانه در مسئولین و متصدیان بخش‌های امنیتی، دفاعی و نظامی کشور برای انتخاب الگوی مناسب مرتبط با دریای خزر است. نپرداختن به این مسئله موجب کاهش دغدغه کارشناسان و نادیده گرفتن نقش دریای خزر در قدرت و امنیت ملی کشور و از بین رفتن فرصت‌های نظامی/ امنیتی، اقتصادی و حقوقی مرتبط با آن می‌باشد.

سؤال اصلی پژوهش حاضر، این است که مؤلفه‌های مؤثر بر حوزه نظامی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر کدامند؟ و سؤالات فرعی پژوهش نیز به ترتیب عبارتند از: چالش‌های امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر کدامند؟ مهم‌ترین عوامل

نظامی مؤثر بر امنیت دریایی ج.ا.ایران در دریای خزر کدامند؟ رابطه میان ابعاد و مؤلفه‌های مؤثر در حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا.ایران در دریای خزر چیست؟

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

مبانی نظری

از دید ژئوپولیتیک، منطقه خزر خطه پهناوری است که از قفقاز در باختر تا آسیای مرکزی در خاور کشیده شده است. دریای خزر این دوگستره سرزمینی را از هم جدا ساخته و در همان حال، این دو را به هم مرتبط می‌سازد (مجتهدزاده، ۱۳۹۷). دریا برای یک کشور، یک فرصت بزرگ برای پیشرفت و حفظ منافع ملی است. فواید دریا برای یک کشور و یک ملت فواید راهبردی است؛ فواید بزرگ و کلان است (خامنه‌ای، ۱۳۹۰). منافع کشورهای صاحب دریا ارتباط مستقیم با خواسته‌ها، نیازها، توانایی‌ها و فرهنگ آن‌ها دارد و در واقع سیاست دریایی آن کشورها را عینیت می‌بخشد. این سیاست در قالب راهبرد^۱ دریایی تبیین می‌گردد و اهداف نظامی، اقتصادی و سیاسی را به دنبال دارد. موفقیت در اهداف مورد نظر؛ بستگی به توان به‌کارگیری نیروی انسانی، ابزار و تجهیزات، قوانین و مقررات در حد فراگیر دارد که قدرت دریایی را به وجود می‌آورد. ظهور پدیده جهانی شدن^۲، بستر افزایش ناامنی امنیتی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی را فراهم کرده است. در این شرایط جلوه‌هایی از همکاری و تعارض به وجود می‌آید و کشورها تلاش می‌کنند تا اهداف خود را از طریق حداکثر سازی همکاری‌ها و همچنین ایجاد ائتلاف بین نیروهای موجود تأمین نمایند (سیاری و خانزادی، ۱۳۹۶).

نقش محیط‌ها در فهم و مدیریت امنیتی، به صورت فزاینده‌ای در حال افزایش است. محیط امنیتی محل رویش و پیدایش فرصت‌ها و تهدیدها، ابعاد سخت‌افزاری شامل توانمندی‌های فیزیکی و مادی و ابعاد نرم‌افزاری شامل ظرفیت سیاسی و زیرمجموعه‌های مربوطه می‌شود (آقایی، ۱۳۹۸: ۳۳) محیط امنیتی^۳ دارای چهار ویژگی می‌باشد که عبارتند از: بی‌ثباتی^۴ - نبود قطعیت^۵ - پیچیدگی^۶ - ابهام^۷ (نامه دفاع، ۱۳۹۲: ۱۳۲)

1- Strategy is a high level plan to achieve one or more goals under conditions of uncertainty.

2- Globalization is the process of interaction and integration among people, companies, and governments worldwide.

3- Security Environment

4- Volatility

5- Uncertainty

6- Complexity

7- Ambiguity

مسائل امنیتی و راهبردی همچون حضور رقابت‌آمیز بیگانگان، چالش تحکیم رژیم حقوقی دریا، بحران نظامی شدن آن و در پی معضل چگونگی بهره‌مندی از مواهب طبیعی به‌ویژه منابع فسیلی گاز، نفت و همچنین مسیرهای انتقال این انرژی و نیز معضلات شدید زیست‌محیطی از مهم‌ترین چالش‌های فرا روی شکل‌گیری مجموعه امنیتی منطقه‌ای در دریای خزر به شمار می‌روند. منافع مشترک اقتصادی به‌ویژه پتانسیل‌های فراوان منطقه برای درآمدهای سرشار از فروش و انتقال انرژی، قرابت جغرافیایی، تهدیدات و چالش‌های امنیتی مشترک پیش‌گفته و همچنین وجود همبستگی‌های تاریخی و فرهنگی سبب شده است که حوزه دریای خزر و کشورهای ساحلی آن را بتوان در مجموعه امنیتی منطقه‌ای لحاظ نمود (نظرنیا و قوامی‌پور، ۱۳۹۵: ۸۹).

آمایش سرزمینی به صورت یک دانش، نظام و شیوه‌ای است که تلاش می‌کند «بهینگی» را جانشین «بیشترین» کند (طحانی، ۱۳۹۳) ولذا بین جغرافیا و نوع قدرت کشورها و چگونگی اعمال آن، ارتباط معناداری وجود دارد. به بیان روشن‌تر، کشورهایی که محصور بین خشکی‌ها هستند، چاره‌ای نیز جز تقویت نیروی زمینی و یا هوایی ندارند. در مقابل، کشوری که به آب‌های آزاد و دریاها راه دارد، از استعداد داشتن نیروی دریایی برخوردار بوده و با ایجاد و تقویت این توان خود، می‌تواند ظرفیت اعمال قدرت خویش را افزایش دهد زیرا در موقعیت‌های دریایی، فرصت و بستر بسیار مناسبی را برای اعمال قدرت فراهم می‌کند (نامه دفاع، ۱۳۹۲: ۲۰). محیط امنیتی^۱ از جمله مؤلفه‌هایی است که مدیریت‌ها و تصمیم‌های راهبردی کشورها را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. به عبارتی، محیط امنیتی؛ چارچوبی است که دولت‌ها در درون آن به نقش آفرینی می‌پردازند. دامنه و گستره این محیط، تحت تأثیر میزان نفوذ و قدرت بازیگران قرار دارد. به عبارت دیگر، محیط امنیتی ضمن آن که از قابلیت قبض و بسط (زمان و مکان) برخوردار است، امنیت/ تهدید زدایی آن نیز ربط وثیقی^۲ با سطح توانمندی کشورها داشته و در یک کلام، تهدیدها و فرصت‌های ایجاد شده ناشی از تحولات به وقوع پیوسته در این چارچوب می‌باشد. (نامه دفاع، ۱۳۹۲: ۱۲۹) تهدید^۳ عبارت است از قابلیت‌ها، نیات و گاه اقدام دشمنان بالقوه و بالفعل برای ممانعت از دستیابی موفقیت‌آمیز خودی به علائق و مقاصد امنیت ملی به‌نحوی که ثبات سیاسی و امنیت ملی کشور به خطر بیافتد. تهدید ممکن است اجتماعی،

1- Security Environment

۲- محکم و استوار

3- Threat

اقتصادی، سیاسی و نظامی و یا تهدید نرم، نیمه سخت و سخت بوده و از نوع خارجی یا داخلی باشد. (بیک‌بیلندی، ۱۳۹۷) در همین راستا مفهوم امنیت دریایی هم اگرچه یک مسئله پذیرفته شده جهانی است ولی به عقیده جفری تیل^۱ در این خصوص دو نگرش متفاوت وجود دارد. یک نگرش به معنای وجود نیروی متعارف برای تسلط و اشرافیت بر دریاها^۲ و دیگری وجود یک نیرویی برای ایجاد و حفظ امنیت در دریاهاست. در نگرش اول کشورها به دنبال رقابت در عرصه دریاها برای تسلط خود می‌باشند و در نگرش دوم کشورها به دنبال همکاری و تعاون در راستای برقراری امنیت هستند. (باغبان، ۱۳۹۹) اگر به ماهیت کلان منافع ملی که عبارت است از ارزش‌های مادی و معنوی که افراد یک ملت نسبت به آن‌ها احساس تعلق، وابستگی و مالکیت نموده و برای حفاظت و جلوگیری از تصرف آن‌ها به دست سایرین از خود حساسیت نشان داده و حاضر به پرداخت هزینه می‌باشد؛ (مه‌دیان، ۱۳۹۹: ۴۲) توجه شود پس امنیت دریایی جنبه جمعی و جهانی پیدا می‌کند که متضمن زنجیره کسب ثروت بهره‌مندی ملت‌ها از منافع دریاست. یعنی امنیت دریایی حاصل توجه کشورهای ساحلی به دریاهای پیرامونشان، آگاهی از محیط دریا، تشکیل ائتلاف‌های هم‌افزا برای دستیابی به امنیت بسیط و فراگیر جمعی و ممانعت از تحمیل ترتیبات امنیتی نامطلوب توسط دیگران است (خانزادی، ۱۳۹۷). با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۹۱ میلادی (۱۳۷۰ ه.ش) که منجر به تغییرات ژئوپلیتیک در حوزه دریای خزر و افزایش کشورهای ساحلی از دو کشور به پنج کشور (ایران - روسیه - قزاقستان - آذربایجان و ترکمنستان) گردید؛ مسائل جدیدی در منطقه و جهان مطرح شد (سیاست دفاعی، ۱۳۹۷: ۱۵۱). نیروی دریایی روسیه دارای پنج ناوگان دریای شمال، ناوگان اقیانوس آرام، ناوگان دریای سیاه و ناوگان دریای خزر است. ناوگان دریای خزر نسبت به سایر ناوگان‌های روسیه کوچک‌تر است. به لحاظ تاریخی این ناوگان در تاریخ چهارم نوامبر سال ۱۷۲۲ میلادی (۱۳ آبان سال ۱۱۰۱ هجری شمسی) ایجاد شد و به همین دلیل از قدیمی‌ترین یگان‌های نظامی روسیه محسوب می‌شود. وقتی تزارها در سال ۱۷۲۶ میلادی (۱۱۰۵ هجری شمسی) بر بندر باکو مسلط بودند از این ناوگان علیه عثمانی‌ها بهره بردند (ولی‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۵۳).

1- Geoffrey Till is a British naval historian & emeritus Professor of Maritime Studies in the Defense Studies.

2- Command of the sea

گسترش روابط امنیتی قزاقستان با رژیم صهیونیستی از موارد حائز اهمیت در منطقه خزر است (محیط‌شناسی مرکز مطالعات آجا، ۱۴۰۰). ترکمنستان هم در راستای گسترش روابط دو سویه در سال ۲۰۰۹ میلادی (۱۳۸۸ ه.ش) با حضور «آویگدور لیبرمن»^۱، وزیر خارجه رژیم اشغال‌گر قدس سفارت این کشور را در عشق‌آباد افتتاح کردند و روابط دو طرف شاهد تحول محسوس شد (شمس‌دولت‌آبادی و گلکاریان، ۱۳۹۸). جمهوری آذربایجان به عنوان تنها کشور منطقه قفقاز که در کرانه غربی دریای خزر واقع شده نیز از سال‌های آغازین استقلال تاکنون با تکیه بر کمک‌های آمریکا و رژیم صهیونیستی در چارچوب قراردادهای نظامی با این بازیگران فرامنطقه‌ای از ناوگان نظامی با توان قابل توجهی برخوردار شده است. از این رو، جمهوری آذربایجان در سال‌های گذشته بیش از سایر کشورهای منطقه زمینه‌های ورود بازیگران فرامنطقه‌ای به حوزه دریای خزر را فراهم ساخته و در زمان حاضر با حرکت به سمت عضویت در سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) به دنبال پیچیده‌تر کردن معادلات امنیتی منطقه است (شیخ‌الاسلامی و حسینی، ۱۳۹۴). حمایت روسیه از ارمنی‌ها در جنگ قره‌باغ، همسایگی با روسیه و وجود قومیت‌های مختلف سبب شده است که جمهوری آذربایجان برای حفظ تمامیت ارضی و ثبات داخلی به سوی کشورهای غربی گرایش یابد و روابط ویژه‌ای را با غرب به ویژه آمریکا و ترکیه برقرار کند. این کشور برای تحقق این هدف از قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای ایجاد پایگاه‌های نظامی و حضور دائمی در قفقاز دعوت کرده است. توافق نظامی و همکاری‌های گسترده میان این کشور و ترکیه و همچنین تمایل این کشور برای واگذاری پایگاه به ناتو و آمریکا در جزیره آبشوران^۲، مشارکت فعال در پیمان گوام^۳ در جهت جلوگیری از نفوذ روسیه، بیانگر گرایش جمهوری آذربایجان به غرب است. همچنین قرار گرفتن آذربایجان در مسیر تراسیکا^۴ (ارتباط اروپا-قفقاز-آسیای مرکزی از طریق راه‌آهن) بر تحکیم پیوندهای آذربایجان و ترکیه افزوده است (کولایی، ۱۳۹۹: ۳۳۱). با استخراج بیش از پیش نفت

1- Avigdor Lieberman

2- The Absheron Peninsula is a peninsula in Azerbaijan. It is the location of Baku, the biggest and the most populous city of the country, and also the Baku metropolitan area, with its satellite cities Sumqayit and Khyrdalan.

3- The GUAM Organization for Economic Development is a regional organization of four post-Soviet states: Georgia, Ukraine, Azerbaijan, and Moldova.

4- TRACECA (acronym: Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) is an international transport programme involving the European Union and 12 member states of the Eastern European, Caucasus and Central Asian region. The programme aim is to strengthen economic relations, trade and transport in the regions of the Black Sea basin, South Caucasus and Central Asia.

و گاز، ویژگی‌های ژئوپلیتیک^۱ و ژئواکونومیک^۲ در دریای خزر؛ این منطقه عرصه رقابت بازیگران فرمانطقه‌ای و قدرت‌های بزرگ شده است. امروزه یک بازی بزرگ بین کشورهای حوزه دریای خزر و قدرت‌های خارجی عمده از جمله آمریکا در خصوص انرژی این منطقه در حال شکل‌گیری است و قدرت‌های بزرگ می‌کوشند تا با جذب همکاری دولت‌های منطقه، منافع خود را تعقیب کنند. همچنین ممکن است هر یک از دولت‌های منطقه برای تعقیب منافع خود، همکاری و اتحاد با یکی از قدرت‌های بزرگ را بر همکاری با دیگر قدرت‌ها ترجیح دهند و به گسترش روابط با آن قدرت بپردازند. بنابر این منافع دولت‌های منطقه با منافع قدرت‌های بزرگ پیوند می‌خورد و به تبع آن، رقابت قدرت‌های بزرگ به رقابت بین دولت‌های منطقه (که هر کدام به سوی یکی از قدرت‌ها تمایل دارند) تبدیل می‌شود. این حوزه توجه کشورهای زیادی از جمله آمریکا، رژیم اشغالگر قدس، اتحادیه اروپا، چین، ترکیه و ناتو را به خود معطوف کرده است (آتنا، ۱۳۹۵).

به گواه تاریخ، دولت‌ها با تشکیل نیروی دریایی از آن به عنوان ابزار اعمال سیاست و نفوذ در خارج از مرزهای سرزمینی استفاده نموده‌اند و لذا بنیان راهبردهای دریایی و استفاده از قدرت دریایی، بهره‌برداری از دریا برای تحرک است (نامه دفاع، ۱۳۹۲: ۲۴).

منافع کشورهای صاحب دریا ارتباط مستقیم با خواسته‌ها، نیازها، توانایی‌ها و فرهنگ آن‌ها دارد و در واقع سیاست دریایی آن کشورها را عینیت می‌بخشد. این سیاست در قالب راهبرد^۳ دریایی تبیین می‌گردد و اهداف نظامی، اقتصادی و سیاسی را به دنبال دارد. موفقیت در اهداف مورد نظر؛ بستگی به توان به‌کارگیری نیروی انسانی، ابزار و تجهیزات، قوانین و مقررات در حد فراگیر دارد که قدرت دریایی را به وجود می‌آورد. ظهور پدیده جهانی شدن^۴، بسط افزایش ناامنی امنیتی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی را فراهم کرده است. در این شرایط جلوه‌هایی از همکاری و تعارض به وجود می‌آید و کشورها تلاش می‌کنند تا اهداف خود را از طریق حداکثر سازی همکاری‌ها و همچنین ایجاد ائتلاف بین نیروهای موجود تأمین نمایند (سیاری، ۱۳۹۶). حضور نظامی در دریاها و دریاچه‌ها یکی از حادثترین و پیچیده‌ترین دشواری‌های روابط بین‌الملل و

1- Geopolitics is the study of the effects of Earth's geography on politics and international relations.

2- Geoeconomics is the study of the spatial, temporal, and political aspects of economies and resources.

3-Strategy is a high level plan to achieve one or more goals under conditions of uncertainty.

4-Globalization is the process of interaction and integration among people, companies, and governments worldwide.

حقوق بین‌الملل است (کوچکی، ۱۳۹۸). از آنجا که قدرت دریایی با واژه و مفهوم جنگ دریایی تفاوت دارد؛ لذا دارای چهار محور به شرح زیر می‌باشد که اهمیت خاصی به آن داده است (سیاری، ۱۴۰۰: ۱۵۷):

(۱) کنترل تجارت دریایی در صحنه بین‌الملل

(۲) استفاده از نیروی دریایی به عنوان ابزار دیپلماسی، بازدارندگی و نفوذ سیاسی در دوران صلح

(۳) عملیات نیروی دریایی در زمان جنگ در چهار محیط عملیاتی سطح دریا، زیرسطح، هوا و خشکی

(۴) فرهنگ‌سازی و ایجاد زیرساخت‌های دریایی در جامعه

در دنیای امروز، دریا برای ملت‌ها، عامل مهم زندگی است و هیچ کشور ساحلی نیست که منافعی در دریا نداشته باشد. مردمی که از دریا دورند، فاقد یکی از مهم‌ترین روزه‌های ارتباطی با دنیای خارج خود هستند. بنیادهای قدرت دریایی کشورها از نظر دکتر حافظ‌نیا عبارتند از: جنبه‌های نظامی، جنبه‌های اقتصادی، جنبه‌های ژئوپلیتیکی، جنبه‌های ارتباطی (حکیمی، ۱۴۰۰: ۸۲)

امنیت، بنیادی‌ترین نیاز هر جامعه و مهم‌ترین عامل دوام زندگی اجتماعی است و هر کشور محیط امنیتی خود را در عرصه جهانی، منطقه‌ای و داخلی بر اساس اهداف، منافع، ارزش‌های اساسی و میزان قدرت تعریف می‌کند (طحانی، ۱۳۹۳). روند گسترش ناتو به سمت شرق که تهدیدات فرمانطقه‌ای آمریکا دلیلی بر این ادعاست که هیچ‌گاه محیط امنی بر نظام ج.ا. ایران شکل نگرفته است و در این راستا باید به نقش بارز راهبرد بازدارندگی به عنوان عنصر اصلی در راهبرد نظامی ایران اشاره کرد. گسترش ناتو به سمت اروپای شرقی و آسیای مرکزی و قفقاز بیانگر این امر است که یکی از اهداف مهم آن‌ها و در رأس آن ایالات متحده آمریکا، کنترل و محدود کردن ج.ا. ایران می‌باشد. (دیوسالار، ۱۳۹۴). قدرت نظامی و دفاعی یکی از مهم‌ترین ابعاد قدرت ملی در ایجاد بازدارندگی و تأمین امنیت و منافع ملی کشور از ضروریات می‌باشد. (یوسفی خرایم و همکاران، ۱۴۰۰). با توجه به موارد پیش‌گفته؛ عوامل نظامی به مجموعه عوامل نظامی مؤثر بر ثبات/ امنیت محیط امنیتی کشورها اطلاق می‌شود و همکاری‌های گسترده نظامی - دفاعی، پایان یافتن منازعه‌های نظامی، خروج نیروهای نظامی بیگانه (از یک منطقه)، اجرای پروژه‌های مشترک دفاعی و ... در زمره عوامل سازنده آن هستند. همچنین وقوع جنگ

شاخص‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر ۱۳

محدود یا نامحدود، ورود نیروهای مداخله‌گر و بی‌ثبات کننده از بین برنده ثبات این محیط نیز از عوامل مؤثر آن محسوب می‌گردند (نامه دفاع، ۱۳۹۲: ۱۳۰).

پیشینه‌های پژوهش

جدول (۱) پیشینه تحقیقات انجام شده

کشور	هدف کلی	افق زمانی	روش‌شناسی‌ها
ایران	تأثیر نظامی شدن دریای خزر بر امنیت مرزهای آبی شمال کشور (مرزهای جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان)	۱۰ سال	تحلیل سناریو/دلفی/ طیف لیکرت
ایران	تأثیر عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران	۱۰ سال	تحلیل سناریو/دلفی/ طیف لیکرت
آمریکا	ناتو چه نقشی در تأمین منافع امنیتی غرب در منطقه دریای خزر و آسیای میانه ایفا می‌نماید؟	۱۰ سال	تحلیل سناریو/دلفی/ طیف لیکرت
ایران	اهمیت تهدید دزدی دریایی علیه صلح و امنیت بین‌الملل	۱۰ سال	توصیفی و تحلیلی محتوا/ طیف لیکرت
ایران	تبیین ابعاد تأثیرگذاری نظامی شدن دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران	۱۰ سال	توصیفی و تحلیلی محتوا/ طیف لیکرت
ایران	تأثیر امنیتی گسترش جغرافیایی ناتو بر امنیت ملی و کارکردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران	۱۰ سال	توصیفی و تحلیلی محتوا/ طیف لیکرت
ایران	نتایج رقابت اقتصادی و سیاسی انگلستان و روسیه در شرق دریای خزر	۱۰ سال	توصیفی و تحلیلی محتوا/ طیف لیکرت
ایران	تحولات ژئوپلیتیک در حوزه دریای خزر و تغییر نقش قدرت‌های بزرگ در این منطقه	۱۰ سال	توصیفی و تحلیل محتوا
ایران	رژیم امنیتی حوزه دریای خزر پس از فروپاشی اتحاد شوروی/ موانع و چالش‌ها	۱۰ سال	توصیفی و تحلیل محتوا
ایران	نقش ژئوپلیتیک دریای خزر در راهبرد دفاعی ج.ا. ایران	۱۰ سال	توصیفی و تحلیلی محتوا/ طیف لیکرت
ایران	ژئوپلیتیک دریای خزر و واگرایی کشورهای ساحلی	۱۰ سال	توصیفی و تحلیل محتوا
ایران	راهبردهای همکاری دفاعی-امنیتی ج.ا. ایران با ترکمنستان	۱۰ سال	توصیفی و تحلیل SWOT
ایران	تبیین ژئوپلیتیکی روابط ج.ا. ایران و قزاقستان	۱۰ سال	توصیفی و تحلیل محتوا

در خصوص جمع‌بندی پژوهش مذکور، با توجه به بانک‌های اطلاعاتی مراکز دانشگاهی و سایر مؤسسات پژوهشی مشاهده شد که تحقیقات و پژوهش‌های متعددی در حوزه دریای خزر انجام

شده است و هر کدام از آن‌ها به برخی جنبه‌ها و ابعاد مرتبط با مسائل دریای خزر پرداخته‌اند؛ و لذا محقق ضمن بهره‌گیری از نتایج تحقیقات قبلی، موارد تازه‌ای را ملحوظ نظر قرار داده است. یعنی اغلب پیشینه‌ها تنها به بررسی یکی از عوامل ژئوپلیتیکی، امنیتی و دفاعی، اقتصادی و یا رژیم حقوقی دریای خزر پرداخته و هیچکدام به‌طور خاص در حوزه احصای "شاخص‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر حوزه نظامی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر" ورود ننموده‌اند. برای جنبه نوآوری این پژوهش نیز می‌توان به احصای موارد مهمی شامل ضرورت تعامل سازنده ج.ا. ایران با کشورهای ساحلی خزر با تأکید بر رقابت بازدارنده، تقویت نقاط اشتراک و مدیریت نقاط افتراق و اختلاف‌ساز اشاره کرد.

روش‌شناسی پژوهش

الف- با توجه به اهداف این پژوهش، روش تحقیق توصیفی- تحلیلی و همچنین ابزارهای گردآوری اطلاعات، مطالعه منابع (کتاب، مقالات، اسناد تاریخی و اسناد بالادستی)، مصاحبه با صاحب‌نظران، تنظیم و توزیع پرسش‌نامه و همچنین مشاهدات محقق می‌باشد. محقق با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق جامعه مورد مطالعه این پژوهش را از بین خبرگان و صاحب‌نظران سیاسی (مجلس- ودجا- وابستگان نظامی) و نظامیانی که دارای سابقه خدمت در مشاغل راهبردی و یا در جایگاه سرلشکری، آشنا به مسائل نظامی حوزه دریای خزر و با مدرک تحصیلی حداقل کارشناسی ارشد انتخاب کرده است. جامعه آماری این تحقیق به تعداد ۹۰ نفر که به دو قسمت (۱۵ نفر جامعه خبرگی + ۷۵ نفر جامعه کارشناسان مرتبط با موضوع) تقسیم شدند. برای نمونه‌گیری با توجه به ماهیت موضوع و هدف این پژوهش و محدود بودن جامعه آماری (کمتر از ۱۰۰ نفر)، از شیوه تمام شمار استفاده شده است. در روش تجزیه و تحلیل، محقق به‌منظور پاسخ‌گویی علمی به سؤالات تحقیق علاوه بر انجام فرایند تجزیه و تحلیل کیفی شامل (پالایش، تلخیص، طبقه‌بندی و در نهایت پردازش و قضاوت)، در ادامه با مطالعه اسناد و مدارک و بهره‌گیری از دانش خبرگان در مصاحبه ساختارمند، نسبت به ارائه گزاره‌ای خبری از یافته‌های نظری خود پیرامون شاخص‌ها و مؤلفه‌های حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر اقدام نموده و نتیجه را در پنل خبرگان به آنان عرضه نموده و اجماع نظر آنان را به عنوان پاسخ نهایی سؤالات در نظر گرفته و با استفاده از محاسبات آمار استنباطی نتیجه نهایی را اخذ نموده است.

روایی و پایایی		ابزار جمع- آوری اطلاعات	روش جمع‌آوری اطلاعات
پایایی	روایی		
<p>برای بالابردن پایایی پاسخ‌های مصاحبه، سؤال‌هایی به‌صورت شفاهی و حضوری با مصاحبه‌شوندگان مطرح شدند.</p> <p>سؤال‌های مصاحبه بر مبنای ساختار تحقیق حاضر و با ابعاد و مؤلفه‌های مطرح‌شده به‌گونه‌ای تنظیم شدند که علاوه بر شفافیت دارای کم‌ترین ابهام نیز باشند.</p>	<p>استفاده از دیدگاه‌های صاحب‌نظران متخصص و آگاه و باتجربه همواره در دستور کار بود. لذا تعداد ۱۵ نفر از اساتید و صاحب‌نظران در حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا.ایران در دریای خزر انتخاب گردیدند.</p> <p>سؤالات مصاحبه به‌گونه‌ای آماده شد که با توجه به تجربه خدمتی خبرگان به ایشان ارائه و نظرات آنان احصاء شد و سپس نظرات مشترک ثبت و نظرات متناقض مجدداً به گروه دیگری از متخصصان و صاحب‌نظران ارائه گردید، پاسخ مشترک آنان نیز ثبت شد.</p>	مصاحبه	
<p>یکی از روش‌های محاسبه پایایی، استفاده از فرمول آلفای کرون‌باخ است. این روش برای محاسبه همگونی درونی ابزار اندازه‌گیری از جمله پرسش‌نامه‌ها یا آزمون‌هایی که خصیصه‌های مختلف را اندازه‌گیری می‌کنند به کار می‌رود.</p>	<p>با رجوع به نظر متخصصان و اساتید از روایی ابزار اندازه‌گیری، در سنجش متغیرهای تحقیق اطمینان حاصل شده است تا محقق را به نتیجه پژوهش رهنمون سازد.</p> <p>چون سطح این پژوهش راهبردی بوده و تعداد افراد مسلط به این موضوع زیاد نیستند لذا تعداد محدودی از متخصصین امور نظامی/امنیتی با تحصیلات حداقل کارشناسی ارشد، دارای سابقه تحقیق و پژوهش یا کار اداری و حقوقی مرتبط با مباحث امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر که تعداد آن‌ها حدود ۷۵ نفر تحت عنوان جامعه پژوهش خوانده استفاده شده است.</p>	پرسش‌نامه	میدانی

از اسناد و مدارک موجود و معتبر مرتبط با موضوع تحقیق استفاده گردیده است.	برای اطمینان از روایی اسناد و مدارک محقق با بهره‌گیری از ظرفیت علمی کتابخانه‌ها، مراکز تحقیقات نظامی، انتشارات، مدارک، کتب و مقالاتی که موجود بود و با موضوع تحقیق ارتباط داشتند استفاده نمود و در همین راستا آن مدارک پس از چند بار مطالعه، با هم مقایسه شدند تا از تداخل در متن آن‌ها جلوگیری شود و به‌گونه‌ای عمل شد تا در واقع خصایص موردنظر بررسی شود و لذا تحقیق با استفاده از منابع مؤثر علمی و مقالات مربوط به موضوع انجام گردیده است.	اسناد	کتابخانه‌ای
محقق تلاش نموده تا آن دسته از منابع و مدارک متعددی را که توسط چندین منبع تأیید گردیده است با مشورت متخصصین مورد بررسی و مطالعه عمیق قرار دهد.	فیش‌برداری از مدارک دست اول موجود در آرشیو وزارت امور خارجه، مجلس شورای اسلامی، کتابخانه دافوس آجا و دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشگاه تهران، سازمان بنادر و دریانوردی مرتبط با موضوع این رساله انجام شده است.	کتب و نشریات علمی	
از سایتهای معتبر و درگاه‌های اینترنتی مرتبط با حوزه این پژوهش استفاده شده است.	از سایتهای معتبر و درگاه‌های اینترنتی مرتبط با حوزه این پژوهش استفاده شده است.	سایت‌های اینترنتی و وبگاه‌ها	

تجزیه و تحلیل داده‌ها

الف) تجزیه و تحلیل کیفی:

پس از تجزیه و تحلیل اسناد و مدارک و بهره‌گیری از روش تحلیل محتوی داده‌های مرتبط با مؤلفه‌های حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر در جدول زیر درج شده است:

جدول (۲) تلخیص داده‌های مرتبط با مؤلفه‌های حوزه نظامی

تلخیص داده‌های مرتبط
- قدرت برتر نظامی روسیه در حوزه دریا و فضا نسبت به جمهوری اسلامی ایران
- شدت یافتن تقویت توان رزمی و افزایش بودجه نظامی سایر همسایگان دریای خزر
- رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در دریای خزر بر سر مقوله انتقال انرژی
- سرعت توسعه قدرت دریایی جمهوری آذربایجان با تأکید بر ناوگان نظامی
- ارتباطات و تعاملات گسترده نظامی برخی همسایگان خزر با رژیم صهیونیستی
- رقابت روسیه و آمریکا برای حضور نظامی در خزر
- تجهیز پایگاه‌های ناتو در خاک ترکیه و بازطراحی اهداف ناتو در گسترش به شرق
- غفلت ایران از جایگاه رو به رشد (ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی) دریای خزر
- ناوگان نظامی نیروی دریایی یکی از مؤلفه‌های قدرت دریایی محسوب می‌شود.
- اقتدار یعنی توانایی دست یافتن به هدف‌ها بدون وجود مخالفت‌هاست.

- دیپلماسی دریایی یعنی استفاده از ابزارهای مختلف سیاست دریایی
- طرح آمریکایی همکاری نیروی دریایی ویژه به نام «گارد یا نگهبان خزر» در سال ۲۰۰۳ میلادی (۱۳۸۲ ه.ش) در پنتاگون تصویب شد.
- روابط رو به گسترش دفاعی و امنیتی دوجانبه روسیه با مشتریان تولیدات نظامی خود؛ سبب نگرانی فزاینده آمریکا شده است.
- روس‌ها پس از فروپاشی شوروی برای سامان‌دهی ناوگان دریایی خود در خزر مصمم شدند تا بنادر جدید نظامی را در اولیا، دربند و مهم‌تر از آن‌ها در کاس‌پیسک داغستان تجهیز نمایند.
- روسیه از ابتدای فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی یک محیط امنیتی را برای خود تعریف کرده که شامل آسیای مرکزی، قفقاز و بخشی از شرق اروپاست.
- جمهوری آذربایجان در مسیر ارتقای توانمندی نظامی خود در دریای خزر گام‌های بلندی برداشته است.
- یکی از کارکردهای امنیت دریایی، حفظ تجارت دریایی در جهان است.

ب) تجزیه و تحلیل کمی (توصیفی):

اگرچه مفهوم امنیت ملی فقط دربرگیرنده مؤلفه نظامی نیست اما حوزه نظامی/امنیتی همچنان به عنوان یکی از ارکان اصلی امنیت ملی مطرح است و بالا بودن قدرت نظامی یکی از محورهای اساسی آن محسوب می‌گردد که کشور را از تعرض دشمنان مصون نگه می‌دارد.

در این پژوهش، از روش‌های توصیفی-تحلیلی و تحلیل محتوا استفاده شده و پس از انجام گام ارزیابی قابلیت‌اطمینان پژوهش از طریق انجام روش دلفی و با کمک ۱۵ نفر از خبرگان و صاحب‌نظران و تعداد ۷۵ نفر جامعه پژوهش‌خوانده (در مجموع ۹۰ نفر) در حوزه متخصصین امور امنیتی با تحصیلات حداقل کارشناسی ارشد که به‌صورت هدفمند انتخاب شده بودند، با اصلاحات انجام شده، پرسش‌نامه‌ای با ۴۱ مؤلفه در حوزه نظامی/امنیتی تنظیم، توزیع و جمع‌آوری گردید و پس از انجام محاسبات آماری و تلفیق با ادبیات تحقیق و جمع‌بندی حاصله از مصاحبه با صاحب‌نظران و دریافت پرسش‌نامه‌های توزیع شده بین خبرگان؛ مشخص گردید که:

(۱) در بررسی حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر تعداد ۵ مؤلفه تأثیرگذار احصاء شد که همه آن مؤلفه‌ها دارای همبستگی قابل قبول و مورد تأیید صاحب‌نظران خبره این عرصه بوده و پس از انجام تجزیه و تحلیل‌های کمی و کیفی آماری ادعای وجود این ارتباط اثبات گردید. تمام مؤلفه‌های مذکور ضمن دارا بودن همبستگی لازم، وابسته به حوزه نظامی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر می‌باشند و عبارتند از:

- حضور آمریکا در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
- حضور ترکیه در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر

- حضور رژیم صهیونیستی در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر

- حضور ناتو در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر

- تمایل به ائتلاف‌سازی در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر

به طور متوسط ۵۵ درصد افراد جامعه آماری معتقد بودند که از تعداد ۴۱ شاخص احصاء شده در تجزیه و تحلیل کیفی و درج در پرسش‌نامه اولاً با توجه به حد نصاب میانگین ۵۵ درصدی، در فرایند تجزیه و تحلیل آماری؛ تعداد ۱۶ شاخص که بیشتر از ۵۵ درصد مورد نظر پرسش‌شوندگان قرار گرفتند به عنوان مهم‌ترین شاخص‌های مرتبط با حوزه نظامی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر تشخیص داده شدند و سایر شاخص‌های زیر ۵۵ درصد از حذف شدند و ثانیاً با توجه به تأیید آن‌ها در تجزیه و تحلیل کمی؛ پرسش‌شوندگان رأی به درستی شناسایی آن‌ها دادند.

ماحصل نظرخواهی در خصوص ارتباط شاخص‌های متناظر در مؤلفه‌های مرتبط با حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر، طی ۱۶ سؤال (شاخص‌های باقی‌مانده) به افراد نمونه ارائه گردید که به منظور تجزیه و تحلیل و مشخص ساختن اطلاعات به دست آمده، آمار توصیفی پاسخ‌های پرسش‌شوندگان به سؤالات مطرح شده به شرح دو جدول زیر عبارتند از:

جدول (۳) توزیع فراوانی پاسخ‌های مطرح شده در خصوص میزان اهمیت شاخص‌ها و مؤلفه‌های مرتبط با

حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر

اولویت در مؤلفه	ضریب تغییرات	واریانس	میانگین	میزان اهمیت					شاخص
				خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۳	0.2073	0.82	4.36	1	3	7	21	43	حضور نظامی ترکیه در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
				1%	4%	9%	28%	57%	
۵	0.2238	0.95	4.35	1	4	9	15	46	لزوم اقدامات غیرانفعالی در خصوص انجام فعالیت‌های اطلاعاتی مخرب رژیم صهیونیستی در مجاورت مرزهای شمالی ج.ا. ایران
				1%	5%	12%	20%	61%	
۷	0.2307	0.96	4.25	2	1	14	17	41	احتمال حضور ناتو در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
				3%	1%	19%	23%	55%	
۹	0.2607	1.18	4.17	2	4	15	12	42	امکان گسترش ناتو در
				3%	5%	20%	16%	56%	

شاخص‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر ۱۹

									منطقه برای ایجاد پایگاه نظامی در برخی از کشورهای حاشیه دریای خزر و واکنش‌های جدی روسیه
۱۰	0.2820	1.32	4.07	2	6	17	10	40	عضویت تمام کشورهای تازه استقلال یافته حاشیه دریای خزر در طرح مشارکت برای صلح ناتو
				3%	8%	23%	13%	53%	
۱۶	0.3616	1.82	3.73	6	12	9	17	31	لزوم تقویت توان نظامی ایران در دریای خزر (توجه به اصل بازدارندگی)
				8%	16%	12%	23%	41%	
۱۵	0.3318	1.67	3.89	5	8	13	13	36	عدم آمایش مناسب نداجا در سواحل خزر
				7%	11%	17%	17%	48%	
۱۳	0.3155	1.51	3.89	4	8	13	17	33	وجود پیمان‌های نظامی دو جانبه دولت‌های حاشیه خزر با یکدیگر
				5%	11%	17%	23%	44%	
۱۲	0.3034	1.49	4.03	4	7	10	16	38	تمایل به ائتلاف‌سازی نظامی دولت‌های حاشیه خزر با قدرتهای غیرهمسایه دریای خزر
				5%	9%	13%	21%	51%	
۱۱	0.3015	1.51	4.08	4	8	6	17	40	حضور نظامی کشورهای فرامنطقه‌ای در دریای خزر
				5%	11%	8%	23%	53%	
۶	0.2304	0.95	4.23	2	2	11	22	38	حضور نظامی کشورهای منطقه‌ای غیرهمسایه در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
				3%	3%	15%	29%	51%	
۸	0.2579	1.18	4.21	4	1	11	18	41	نفوذ ناتو به منطقه و برهم زدن ترتیبات امنیتی با هدف بروز و ایجاد شکاف میان کشورهای حاشیه خزر برای جلوگیری از شکل‌گیری ائتلاف و همگرایی میان
				5%	1%	15%	24%	55%	

									روسیه، ایران، چین و همکاری سه‌جانبه این کشورها
۴	0.2075	0.81	4.35	2	2	4	27	40	حضور نظامی رژیم صهیونیستی در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
				3%	3%	5%	36%	53%	
۱۴	0.3175	1.57	3.95	5	7	10	18	35	وجود پیمان‌های نظامی دو جانبه دولت‌های حاشیه خزر با قدرت‌های غیرهمسایه
				7%	9%	13%	24%	47%	
۱	0.1391	0.43	4.69	0	0	8	7	60	وجود رقابت نظامی روسیه و آمریکا در کشورهای حاشیه دریای خزر
				0%	0%	11%	9%	80%	
۲	0.1961	0.75	4.41	1	1	10	17	46	حضور نظامی نیروهای آمریکایی در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
				1%	1%	13%	23%	61%	
-	0.2670	1.24	4.17	3	5	10	17	41	میانگین
				4%	6%	14%	22%	54%	

مندرجات جدول فوق و نتایج حاصله بیانگر این مطلب است که از تعداد ۷۵ نفر پرسش‌شوندگان (افراد نمونه) تعداد ۴۱ نفر (۵۴ درصد) گزینه خیلی زیاد، تعداد ۱۷ نفر (۲۲ درصد) گزینه زیاد، تعداد ۱۰ نفر (۱۴ درصد) گزینه متوسط، تعداد ۵ نفر (۶ درصد) گزینه کم و تعداد ۳ نفر (۴ درصد) گزینه خیلی کم را انتخاب نموده‌اند. در نتیجه ۷۶ درصد افراد نمونه معتقدند شاخص‌ها و مؤلفه‌های تعریف شده به میزان زیاد به بالا بر حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر تأثیر داشته و دارای اهمیت می‌باشد. ولذا شاخص‌های مرتبط با مؤلفه حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر به شرح ذیل و به ترتیب اولویت مورد تأیید قرار گرفتند:

- ۱) وجود رقابت نظامی روسیه و آمریکا در کشورهای حاشیه دریای خزر
- ۲) حضور نظامی نیروهای آمریکایی در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
- ۳) حضور نظامی ترکیه در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
- ۴) حضور نظامی رژیم صهیونیستی در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر

- ۵) لزوم اقدامات غیرانفعالی در خصوص انجام فعالیت‌های اطلاعاتی مخرب رژیم صهیونیستی در مجاورت مرزهای شمالی ج.ا. ایران
- ۶) حضور نظامی کشورهای منطقه‌ای غیرهمسایه در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
- ۷) احتمال حضور ناتو در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
- ۸) نفوذ ناتو به منطقه و بر هم زدن ترتیبات امنیتی با هدف بروز و ایجاد شکاف میان کشورهای حاشیه خزر برای جلوگیری از شکل‌گیری ائتلاف و همگرایی میان روسیه، ایران، چین و همکاری سه‌جانبه این کشورها
- ۹) امکان گسترش ناتو در منطقه برای ایجاد پایگاه نظامی در برخی از کشورهای حاشیه دریای خزر و واکنش‌های جدی روسیه
- ۱۰) عضویت تمام کشورهای تازه استقلال یافته حاشیه دریای خزر در طرح مشارکت برای صلح ناتو
- ۱۱) حضور نظامی کشورهای فرامنطقه‌ای در دریای خزر
- ۱۲) تمایل به ائتلاف‌سازی نظامی دولت‌های حاشیه خزر با قدرت‌های غیرهمسایه دریای خزر
- ۱۳) وجود پیمان‌های نظامی دو جانبه دولت‌های حاشیه خزر با یکدیگر
- ۱۴) وجود پیمان‌های نظامی دو جانبه دولت‌های حاشیه خزر با قدرت‌های غیرهمسایه
- ۱۵) عدم آمایش مناسب نادجا در سواحل خزر
- ۱۶) لزوم تقویت توان نظامی ایران در دریای خزر (توجه به اصل بازدارندگی)

ج) تجزیه و تحلیل کمی (استنباطی):

در قالب آمار استنباطی نیز فاصله اطمینان ۹۵ درصدی، آماره آزمون T-test (تی - استیودنت)، آماره آزمون کای- دو و ضریب توافقی محاسبه گردید. در این پژوهش جهت بررسی تصادفی نبودن پاسخ‌های نمونه آماری فرضیه‌های تحقیق از برآورد فاصله اطمینان ۹۵ درصدی، آزمون تی - استیودنت و آزمون کای- مربع (آزمون خی دو) استفاده شده است.

در ستون آخر جداول زیر ضریب توافقی محاسبه شده که میزان ارتباط شاخص‌ها را با مؤلفه مربوطه نشان می‌دهد. با توجه به شدت ضریب توافقی بین شاخص‌ها و مؤلفه‌های متناظر در مؤلفه‌های سه‌گانه (جداول پایین) وجود ارتباط بین آن‌ها مورد تأیید بوده و شاخص‌ها و مؤلفه‌های مرتبط با حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر از یکدیگر مستقل نبوده و با هم در ارتباط هستند.

جدول (۴) محاسبه مقادیر استنباطی حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر

ضریب توافقی	آماره آزمون کای مربع	نتیجه	آماره آزمون T	فاصله اطمینان		شاخص
				حد بالا	حد پایین	
0.7219	81.60	تأیید	13.03	4.56	4.16	حضور نظامی ترکیه در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
0.734	87.60	تأیید	11.99	4.57	4.13	لزوم اقدامات غیرانفعالی در خصوص انجام فعالیت‌های اطلاعاتی مخرب رژیم صهیونیستی در مجاورت مرزهای شمالی ج.ا. ایران
0.6941	69.73	تأیید	11.06	4.48	4.03	احتمال حضور ناتو در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
0.691	68.53	تأیید	9.34	4.42	3.93	امکان گسترش ناتو در منطقه برای ایجاد پایگاه نظامی در برخی از کشورهای حاشیه دریای خزر و واکنش‌های جدی روسیه
0.6675	60.27	تأیید	8.05	4.33	3.81	عضویت تمام کشورهای تازه استقلال یافته حاشیه دریای خزر در طرح مشارکت برای صلح ناتو
0.5054	25.73	تأیید	4.70	4.04	3.43	لزوم تقویت توان نظامی ایران در دریای خزر (توجه به اصل بازدارندگی)
0.5891	39.87	تأیید	5.99	4.19	3.60	عدم آمایش مناسب نیروهای نظامی ج.ا. ایران در سواحل خزر
0.5555	33.47	تأیید	6.30	4.17	3.62	وجود پیمان‌های نظامی دو جانبه دولت‌های حاشیه خزر با یکدیگر
0.6299	49.33	تأیید	7.28	4.30	3.75	تمایل به ائتلاف‌سازی نظامی دولت‌های حاشیه خزر با قدرت‌های غیرهمسایه دریای خزر
0.6625	58.67	تأیید	7.60	4.36	3.80	حضور نظامی کشورهای فرامنطقه‌ای در دریای خزر
0.6731	62.13	تأیید	10.91	4.45	4.01	حضور نظامی کشورهای منطقه‌ای غیر همسایه در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
0.6892	67.87	تأیید	9.67	4.46	3.97	نفوذ ناتو به منطقه و برهم زدن ترتیبات امنیتی با هدف بروز و ایجاد شکاف میان کشورهای حاشیه خزر برای جلوگیری از

ضرب توافقی	آماره آزمون کای مربع	نتیجه	آماره آزمون T	فاصله اطمینان		شاخص
				حد بالا	حد پایین	
						شکل‌گیری ائتلاف و همگرایی میان روسیه، ایران، چین و همکاری سه‌جانبه این کشورها
0.7224	81.87	تأیید	12.93	4.55	4.14	حضور نظامی رژیم صهیونیستی در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
0.5891	39.87	تأیید	6.54	4.23	3.66	وجود پیمان‌های نظامی دو جانبه دولت‌های حاشیه خزر با قدرت‌های غیرهمسایه
0.8349	172.53	تأیید	22.47	4.84	4.55	وجود رقابت نظامی روسیه و آمریکا در کشورهای حاشیه دریای خزر
0.7425	92.13	تأیید	14.14	4.61	4.22	حضور نظامی نیروهای آمریکایی در برخی کشورهای حاشیه دریای خزر
0.6739	62.39	تأیید	9.08	4.42	3.91	میانگین

با توجه به مقادیر ستون آماره آزمون تی - استیودنت و مقایسه آن با مقدار بحرانی (۱,۶۴) همه شاخص‌ها تأیید شده‌اند. با توجه به سطر آخر می‌توان گفت مؤلفه‌های مرتبط با حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر مورد تأیید قرار گرفته است. با توجه به ستون آخر (ضرب توافقی) وجود ارتباط همه شاخص‌ها و مؤلفه‌های مرتبط با حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر نیز تأیید می‌گردند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تغییر جغرافیای سیاسی منطقه خزر به سبب استقلال کشورهای اتحاد جماهیر شوروی (سابق) در سال ۱۹۹۱ میلادی، تغییراتی را در وضعیت ژئوپلیتیکی منطقه ایجاد کرده است. سیاست‌های ج.ا. ایران و روسیه با هدف حفظ و گسترش جایگاه برترشان در منطقه و عملکرد جمهوری‌های آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان در راستای پیشرفت در عرصه‌های اقتصادی و گسترش توان نظامی و سیاسی، با هدف کاهش وابستگی‌ها در منطقه خزر فضای رقابتی و تقابلی شدیدی را ایجاد کرده است. نگاهی به روند گفت و گوها و روابط این کشورها نشان می‌دهد که این روابط، تاکنون نتوانسته است سطح مطلوبی از همگرایی را در منطقه به وجود آورد. نتایج این تحقیق، نمایان‌گر تأثیر دو گروه از عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیکی با تأکید بر منابع انرژی و مسیرهای انتقال آن در شکل‌گیری منازعه، همکاری

و ترتیبات امنیتی در منطقه خزر است که از میان تمامی آن‌ها، برتری با عواملی است که روابط کشورهای خزر را در حوزه نظامی / امنیتی به سوی واگرایی می‌راند. با توجه به این که هدف این پژوهش، تبیین شاخص‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر حوزه نظامی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر می‌باشد، لذا محقق بر همین اساس پس از تحلیل داده‌های محیطی، فقط متغیرهایی که در چارچوب واقع‌گرایی بودند را احصا و با استفاده از تکنیک کیوی- کامپنهود شاخص‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر حوزه نظامی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر را استخراج نموده است که در سه بخش به شرح زیر تقدیم می‌گردد:

الف- شاخص‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران در دریای خزر

۱. توسعه هماهنگی و هم‌افزایی نیروهای دریایی همسایگان دریای خزر
۲. آمایش مناسب و تقویت نیروی دریایی آجا در سواحل دریای خزر
۳. تقویت پدافند غیرعامل برای زیرساخت‌های ملی، اقتصادی و نظامی
۴. رصد مستمر حضور نظامی کشورهای منطقه‌ای غیر همسایه در حوزه دریای خزر
۵. افزایش تعاملات آموزشی بین مراکز آموزشی آجا و کشورهای حاشیه دریای خزر
۶. انجام اقدامات غیرانفعالی ج.ا. ایران در خصوص فعالیت‌های اطلاعاتی مخرب رژیم صهیونیستی در مجاورت مرزهای شمالی کشور
۷. گسترش مسابقات نظامی کشورهای حاشیه دریای خزر و تعمیم به مسابقات جام خزر
۸. توسعه دیپلماسی دفاعی دریایی ایران در دریای خزر

ب- نتایج:

محقق با بررسی پاسخ‌های ارائه شده توسط صاحب‌نظران و نخبگان و همچنین نتایج محاسبات آماری حاصل از پرسش‌نامه به یک نتیجه کلی رسیده که عبارت است از: «میزان بهره‌مندی کشورهای حاشیه دریای خزر از مواهب خدادادی آن، به اندازه میزان درک مسئولین آن کشورها از روابط بین‌الملل دارد.» که در بخش پیشنهادها، چگونگی آن را تشریح نموده است.

پ- پیشنهادها:

با توجه به جمیع جهات بررسی شده در این پژوهش، برای شاخص‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر حوزه نظامی امنیت دریایی ج.ا. ایران دریای خزر دو پیشنهاد کلی به شرح زیر تقدیم می‌گردد:

(۱) ناوگان نداجا در شمال کشور تقویت شود.

(۲) روابط نظامی / امنیتی (در حوزه دیپلماسی دفاعی دریایی) با کشورهای حاشیه دریای خزر توسعه یابد.

برخی از ساز و کارهای پیشنهادی بالا عبارت است از:

(۱) معاونت اطلاعات آجا در تعامل با معاونت عملیات اقدامات اداری و عملی در خصوص توسعه هماهنگی و هم افزایی نیروهای دریایی همسایگان خزر شامل (زمینه اعزام و دریافت ناوگروه‌های صلح و دوستی، پیش‌بینی جلسات مرتبط با طراحی و اجرای رزمایش‌های مرکب و همچنین اجرای passex) اقدام نماید.

(۲) معاونت عملیات آجا در تعامل با معاونت اطلاعات آجا و سایر معاونت‌های ذیربط در ستاد کل نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران نسبت به توسعه دیپلماسی دفاعی دریایی در خصوص (اعزام و دریافت ناوگروه‌های صلح و دوستی، حضور و حتی میزبانی از مسابقات بین‌المللی نظامی شامل مسابقات جام دریا، تهاجم دریابرد، مربوط به تفنگداران، مسابقات نظامی اربابان سلاح (تیپ نوهده نزاچا)، غواصی عمق، طراحی و اجرای رزمایش‌های مرکب و همچنین اجرای passex) اقدام نماید.

(۳) معاونت طرح و برنامه آجا در تعامل با سایر معاونت‌های ستاد آجا و معاونت‌های متناظر در ستاد کل نیروهای مسلح نسبت به تدوین طرح توسعه ناوگان شمال نداجا و آمایش سرزمینی مناطق و پایگاه‌های نداجا در شمال کشور به منظور «تاب‌آوری^۱ و توانایی سامانه‌های نظامی آجا برای پاسخگویی به تنش‌های ناشی از تهدیدات و سوانح دریایی و توان بازیافت^۲ سریع پس از آن» اقدام نماید.

1- Resilience

2- Ability to recycle

منابع فارسی

- آتنا، اسفندیار. (۱۳۹۵). بررسی جایگاه و اهمیت منطقه دریای خزر در امنیت انرژی ایران. مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، مطالعات امنیت اقتصادی. ۴۰ (۱۰۶).
- ابراهیمی، حامد. و اخباری، محمد. (۱۳۹۹). تبیین متغیرهای اقتصادی محیط پیرامونی اثرگذار بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی کشورهای حوزه دریای خزر) - فصل نامه علمی پژوهشی امنیت ملی دانشگاه عالی دفاع ملی. ۱۰ (۲۶): ۱۸۴-۱۷۶.
- احمدوند، علی محمد. رضازاده، اکبر. (۱۳۹۵). تدوین الگوی طرح دفاع سایبری در برابر تهدیدات سایبری حوزه اقتصاد. فصل نامه علمی پژوهشی امنیت ملی دانشگاه عالی دفاع ملی. ۱۰ (۲۱): ۸۳-۶۵
- احمدی پور، زهرا. لشکری تفرشی، احسان. و قنبری، قاسم. (۱۳۸۹). ژئوپلیتیک دریای خزر. تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- احمدی پور، زهرا. لشکری تفرشی، احسان. (۱۳۸۹). چالش های ژئوپلیتیکی ایران در بهره برداری از منافع خود در خزر. فصل نامه مطالعات اوراسیای مرکزی. مرکز مطالعات عالی بین المللی. دانشکده حقوق و علوم سیاسی. ۳ (۶):
- آقایی، بهمن. (۱۳۸۴). مجموعه مقالات حقوق بین الملل دریاها و مسائل ایران. تهران: انتشارات کتابخانه گنج دانش.
- آقایی، سید داوود. نورعلی وند، یاسر. (۱۳۹۸). محیط امنیتی و سیاست گذاری خارجی و امنیتی؛ ارائه یک الگوی تحلیلی. فصل نامه علمی مطالعات راهبردی سیاست گذاری عمومی. ۹ (۳۳):
- باغبان، مهدی. نادریور، بابک. (۱۳۹۹). اهمیت تهدید دزدی دریایی علیه صلح و امنیت بین الملل. فصل نامه علوم و فنون نظامی. ۱۶ (۵۴):
- بیک بیلندی، علی اصغر. (۱۳۹۵). تأثیر عوامل ژئوپلیتیک دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران. رساله دکتری دانشگاه عالی دفاع ملی تهران.
- بیک بیلندی، علی اصغر. عراقچی، سیدعباس. (۱۳۹۷). تأثیر عوامل ژئوپلیتیک اقتصادی دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران. نشریه مطالعات دفاعی استراتژیک. ۷ (۷۲): ۱۲۴-۹۹
- جعفری، انوش. (۱۳۹۱). ابعاد امنیت ملی / ملاحظاتی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات کتاب آوا.
- حافظنیا، محمدرضا. فرجی، بهرام. (۱۳۹۳). تأثیر ژئوپلیتیک انرژی بر شکل گیری ترتیبات امنیت منطقه ای. فصل نامه آفاق امنیت. ۷ (۲۴):
- حافظنیا، محمدرضا. مجتهدزاده، سپنتا. پیردشتی، حسن. (۱۳۹۸). تبیین نقش عوامل ژئوپلیتیکی بر استقرار رژیم حقوقی دریای خزر. فصل نامه ژئوپلیتیک. ۱۵ (۱):

- حکیمی، خرداد. (۱۴۰۰). *الگوی همگرایی امنیت دریایی در حوزه شمال اقیانوس هند با تأکید بر قدرت دفاع دریایی*، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی تهران.
- خاکی، غلامرضا. (۱۴۰۰). *روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه نویسی*. تهران: نشر فوژان.
- خانزادی، حسین. (۱۳۹۷). *همایش بین‌المللی اجلاس آیونز*، نداجا، تهران.
- خانی، اکبر. (۱۳۹۱). *دکترین نظامی کشورهای ساحلی دریای خزر*. تهران: مرکز آموزشی و پژوهشی شهید صیاد شیرازی.
- خانی، اکبر. (۱۳۹۱). *شناورهای نظامی خزر ۲۰۱۱*. تهران: مرکز آموزشی و پژوهشی شهید صیاد شیرازی.
- دیوسالار، مجید. خان محمدی، علی اکبر. (۱۳۹۴). *تأثیر امنیتی گسترش جغرافیایی ناتو بر امنیت ملی و کارکردهای دفاعی ج.ا. ایران*. *فصل‌نامه علوم و فنون نظامی*. ۱۱(۳۱): ۶۶-۴۹
- سیاری، حبیب‌الله. طحانی، غلامرضا. (۱۴۰۰). *راهبردهای قدرت دریایی*. تهران: دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا.
- سیاری، حبیب‌الله. خانزادی، حسین. (۱۳۹۶). *توسعه نقش‌های نیروی دریایی آجا-فصل‌نامه مطالعات دفاعی استراتژیک*. دانشگاه عالی دفاع ملی. ۱۵(۶۹): ۲۷۶
- شمسی دولت‌آبادی، سیدمحمودرضا. گلکاریان، داوود. (۱۳۹۸). *راهبردهای همکاری دفاعی/امنیتی جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکمنستان*. *فصل‌نامه مطالعات دفاعی استراتژیک*. دانشگاه عالی دفاع ملی. ۱۷(۷۷): ۳۲۴-۲۹۵
- شیخ‌الاسلامی، محمدحسین. حسینی، سیدمحمدحسین. شیرواند، صارم. (۱۳۹۴). *تأثیر نظامی کردن حوزه دریای خزر بر امنیت ملی ج.ا. ایران*. *فصل‌نامه آسیای مرکزی و قفقاز*. ۱۱(۸۹): ۴۱
- طحانی، غلامرضا. (۱۳۹۳). *بررسی نقش آمایش سرزمینی در امنیت ج.ا. ایران*. *فصل‌نامه علوم و فنون نظامی*. دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا ۱۰(۲۷): ۴۸-۲۹
- کوچکی، حسن. (۱۳۹۸). *چگونگی همکاری نظامی ج.ا. ایران با کشورهای همسایه دریای خزر در تأمین امنیت خطوط کشتیرانی*. *فصل‌نامه علوم و فنون نظامی*. دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا ۱۵(۴۹): ۲۷-۵
- کولایی، الهه. (۱۳۹۹). *سیاست و حکومت در اوراسیای مرکزی (ویراست ۲ با اصلاحات و اضافات)*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)
- قهرمان‌پور، رحمان. (۱۳۹۸). *مناطق و قدرت‌ها/ساختار امنیت بین‌المللی*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی
- مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۹۷). *نگاهی به شکل‌گیری جغرافیای سیاسی نظام حقوقی دریای خزر ایران و رژیم حقوقی دریای خزر*. انگلستان. لندن

- مهدیان، حسین. (۱۳۹۹). ژئوپلیتیک و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. تهران: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران
- نامه دفاع شماره دوم. (۱۳۹۲). سیاست روسیه در دریای خزر در دوران اوراسیاگرایان. تهران: مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
- نظرنیا، محمود. قوامی‌پور، رضا. (۱۳۹۵). کتابچه خلاصه مقالات اولین همایش ملی پدافند غیرعامل در حوزه دریای خزر. انتشارات استانداری گیلان.
- ولی‌زاده، اکبر. (۱۳۹۲). نامه دفاع، سیاست روسیه در دریای خزر در دوره اوراسیاگرایان. تهران: مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی
- یوسفی خرایم، محمد. یوسفی، اشکان. قاسمی، حاکم. دوریشی سه‌تانی، فرهاد. (۱۴۰۰). ارائه چارچوب تحلیل موضوعات ژئوپلیتیک دفاعی مبتنی بر آینده‌نگاری راهبردی. فصل‌نامه آینده‌پژوهی دفاعی. دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا ۶(۲۰): ۱۱۵-۱۳۶

منابع لاتین

- Bradley O'Neil, Robert C. Hawkins, and Cody L. Zilhaver. (2021) DOD *Dictionary of Military and Associated Terms*, USA.
- David Ouallaalou. (2021). National Security & Caspian Basin Hydrocarbons . *The Dynamics of Russia's Geopolitics Remaking the Global Order* , under exclusive license to Springer Nature, Switzerland
- <https://www.britannica.com/topic/sea-power>
- Jonathan Masters. (2019). *Sea Power*, The U.S. Navy and Foreign Policy.
- Geoffrey Till. (2009). *Seapower*, A Guide for the Twenty-First Century by London: Routledge.